

Fedinec Csilla
MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézete

Az orosz csapda
Kisebbségi nyelvek a jelenkori Ukrajnában

„Noha érzem, hogy minden erőmet az anyanyelvemre és az anyanyelven írásra kell fordítanom, ám mégis úgy vélem, hogy amikor az orosz nyelvet is használom, azzal nem áruulom el a hazámat [...]”¹ – Iván Franko (1856–1916), a galíciai származású író, költő, az ukrán irodalom emblemikus alakja, az ukrán nemzeti mozgalom modernizálásában is fontos szerepet játszó közéleti személyiség eme, 1904-ben megfogalmazott gondolatai a mai napig érvényes dilemmát foglalnak össze arra vonatkozóan, mi az összefüggés a „nyelv” és a „hazafiság” között ukrán vonatkozásban.

A szlávok eredete a történelem ma is vitatott kérdései közé tartozik. Nincsenek meggyőző bizonyítékok arra nézve, hogy a 6. század előtt már az eurázsiai síkságon éltek volna. Az őshaza kérdése is vitatott, a jelenkori történészek többsége szerint ez a mai Lengyelország középső és keleti fele, valamint Ukrajna északnyugati része. A 9. században a keleti szláv törzseket varégok (a nyugati szakirodalomban vikingek vagy normannok) egyesítették, megalapítva a később bizánci egyházi hatás alá került Kijevi Rusz nevű államot.² Mind az ukránok, mind a belaruszok, mind az oroszok igényt tartanak a Kijevi Rusz örökségére, valahogy úgy, ahogy Németország és Franciaország azonos alapon tartja „saját” államának Nagy Károly birodalmát. Az ukrán történelemnek ez a más népekkel közös történelmi örökségéhez tartozó fejezete, de vannak olyan fejezetei is, amelyek önállóak, az államiság hiánya ellenére, ilyen például a kozák örökség, ezt senki nem vitatja el tőlük, és vannak olyan események, amelyeket a különböző történetírások ellentétesen ítélnek meg, ilyen például az 1654-es paktum, amely az orosz történelemben pozitív eseményként, az ukránban pedig negatívként szerepel.³ Éppen ez a perejaszlavi paktum indította el az ukrán etnikai területek betagozódását az orosz cári birodalomba, és folytatólagosan a Szovjetunió keretei közé, melynek két utolsó fejezete 1945-ben Kárpátaljának, 1954-ben pedig – éppen az orosz hódítás 300. évfordulója alkalmából – a Krím-félszigetnek az orosz föderatív tagköztársaságtól az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolása. A mai Ukrajnán belül meglevő, történelmi gyökerű regionális különbözőségek éppen e két régió esetében a legszembetűnőbbek.

A közös történelmi örökség része a nyelvkérdés is. Más módon, de mind a cári birodalomban, mind a Szovjetunióban az orosz nyelv a kommunikáció eszköze, a hatalom nyelve. A nyugati modernizáció ideológiai hatásait átvevő Oroszországban és Lengyelországban is, a homogenizáció és az asszimiláció hatásainak kivédésére a 18–19. század fordulóján a magát ukránnak tartó értelmiség döntő elhatározásra jut az ukrán irodalmi nyelv vonatkozásában. A régi ukrán elit számára az irodalmi nyelv az egyházi ószlávval volt azonos, amely alapon az orosz nyelv is fejlődött. Az új értelmiség viszont az oroszról való különbözőség megerősítésére az ukrán nyelv megújítását a népnyelvre, a „falusiak” által beszélt nyelvre alapozta. Hrihorij Szkovoroda (1722–1794), Iván Kotljarevszkij (1769–1838) és köreik ezáltal olyan nyelvváltozatot alapoztak meg, amelynek elsajátítói, azaz a mai ukrán

¹ Іван Франко: *Зібрання творів у 50 томах*. Том 50. Київ: Наукова думка, 1986. 254.

² Сергей Екельчик: *История Украины. Становление современной нации* Киев: Издательство «К.І.С.», 2010. 33–34.

³ Уо. 51.

nyelv hordozói sokkal nehezebben értik meg a régi ukrán nyelvemlékeket, mint amennyit például a mai angolt beszélőknek W. Shakespeare szövegeivel kell küzdeniük. Ezt a nyelvi alapon meginduló nemzeti ébredést helyezik politikai alapokra a 19. század második felének gondolkodói.⁴ Az ukrán nacionalizmust egy meglehetősen szűk értelmiségi réteg képviselte, mozgalmuk az első világháborúig nem vált tömegessé. Az ukranofil Jevhen Csikalenko visszaemlékezésében mindenféle ironia nélkül arról írt, hogy ha 1903-ban a Kijevből Poltavába tartó vonatot, amelyen Kotljarevskij emlékművének avatására utaztak a mozgalom aktivistái, szerencsétlenség éri, ez hosszú időre, akár évtizedekre megakasztotta volna a mozgalmat.⁵ Ugyanakkor az orosz gondolkodók között is voltak olyanok – mint például Alekszandr Gercen (1812–1870), Nyikolaj Csernyisevskij (1828–1889) –, akik szembehelyezkedve a nagyorosz nemzeti ideológiával, az erőteljes oroszosítással, támogatták a nemzeti önrendelkezés elvét, többek között a „kisoroszokra” (azaz az ukránokra) vonatkoztatva.⁶

Anélkül, hogy mélyebben belemennénk a kérdés filológiájába, meg kell jegyezni, hogy ezzel volt összefüggésben az addig leggyakrabban használt „ruszok”, „ruszinok” etnonimák –, melyek általában a keleti szlávokra érte is használatosak voltak – felcserélése az „ukrán” etnonimával, miközben a „ruszin” népnév sem tűnik el, és nincs hatása a váltásnak a szomszéd népek által továbbra is használt fogalmakra. A „szeparatista”, azaz önálló államban gondolkodó „ukránok” mellett mind a mai napig vannak annak az iskolának hívei, mely szerint a „ruszin” (vagy annak latinus változata, a „rutén”) etnonima a középkori keleti szláv népesség önmegnevezése, amelyikből a nemzetfejlődés során kialakult a mai belarusz, az ukrán – és a kárpáti ruszin etnikum (is). A kárpáti ruszinok lakóterülete a mai Lengyelország déli, Szlovákia északkeleti szeglete, Ukrajna nyugati határszéle (azaz Kárpátalja) és Románia észak-közép területe.⁷

A kárpáti ruszinokkal kapcsolatban a passzivitástól a politikai extrémitásig sokféle állásponttal találkozunk. A legerősebb irányvonal nem gondolkozik önálló államiságban, maximális célja az önálló nemzetként való elismertetés és a nyelvi kodifikáció.⁸ Ebben az értelemben Ukrajna történetét nem az ukrán nép történeteként kell megírni, hanem az ország területén élő népek történetén keresztül lehet megközelíteni egy történetileg kialakult államterület múltját.⁹ A kárpáti ruszinok különbözőségét illetően többek között a már idézett Ivan Franko sem helyezkedett merev álláspontra, amikor 1896-ban keletkezett soraiban így vélekedett annak legnagyobb csoportjáról: „Semmi kifogásunk sincs az ellen, hogy a »magyar oroszok« jó magyar hazafiak legyenek. Lakhelyük, gazdasági és kulturális érdekeik révén szoros kötelékek fűzik őket Magyarországhoz, és mi jól tudjuk, hogy nincs lehetőségünk elszakítani ezeket a kötelékeket, mert azok földrajzi helyzetükből adódó, természetes szálak. Mindezekkel egyetemben azt gondoljuk, hogy vállalják tudatosan ruszinságukat, legyenek élő

⁴ Ярослав Грицак: *Нарис історії України: формування модерної української нації XIX–XX ст.* Київ: Генеза, 1996. 44.

⁵ Idézi: Алексей Миллер: *Украинский вопрос в политике властей и русском общественном мнении (вторая половина XIX века)*. СПб: «Алетейя», 2000. 231.

⁶ Uo. 221.

⁷ John-Paul Himka: *The Construction of Nationality in Galician Rus': Icarian Flight in Almost All Directions*. In: Ronald Gregory Suny – Michael D. Kennedy (eds.): *Intellectuals and the Articulation of the Nation*. Ann Arbor, 1999. 150–153; Paul Robert Magocsi: *Mapping Stateless Peoples: The East Slavs of the Carpathians*. In: *Canadian Slavonic Papers*. 1997. № 3–4. 301–334. Vö.: Павло Роберт Магочій: Русинська нація? In: *Україна. Процеси націотворення*. Упорядник Андреас Каппелер. Київ: Видавництво «К.І.С.», 2011. 258–267.

⁸ Володимир Склокін: *Павло-Роберт Магочій: На Закарпатті ми робимо те, що рух громадівців робив в Україні в XIX столітті*. 07 червня 2012. <http://historians.in.ua/> (2013-02-03)

⁹ Vö.: Павло Роберт Магочій: *Україна: історія її земель та народів*. Ужгород: Вид-во В. Падяка, 2012. (Paul Robert Magocsi: *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. 2010.)

és tevékeny tagjai annak a nemzetnek, amelyhez származásuk, történelmi és szellemi hagyományaik kötik őket.”¹⁰

A magát ukránként identifikáló értelmiség a romantika korában tett először kísérletet arra, hogy az orosz birodalom történetéről leválassa az ukrán etnikai területek történetét, azonban ezt egyértelmű sikerre elsőként az Iván Franko köréhez tartozó Mihajlo Hruszevszkij (1866–1934) vitte, aki, a Kijevi Rusz időszakától kezdve, megírta az ukrán nép ezer éves folyamatos történetét. Ugyancsak döntő szerepe volt az ukrán nemzeti mozgalom politikai síkra terelésében, végül a nemzetközi közösség által el nem ismert Ukrán Népköztársaság első elnöke lett a cári Oroszország felszámolását követő polgárháborús időszakban. Gyakorlati kivitelezőjévé vált az elméletben megalkotott nemzeti eszmének. Az Ukrán Népköztársaság alkotmánya toleráns álláspontra helyezkedett a kisebbségekkel kapcsolatban: „Minden Ukrajnában élő nemzetnek az Ukrán Népi Köztársaság határain belül joga van a nemzeti-perszonális autonómiára, vagyis joga van nemzeti élete önálló berendezésére [...] Ez a nemzetek elidegeníthetetlen joga, és közülük egyik sem fosztható meg ettől a jogtól és nem korlátozható benne” (69. §).¹¹ Hruszevszkijnek személyes meggyőződése volt, hogy a „nemzeti élet teljessége, amit az ukrán nép számára elérni kívánunk, nem fojthat el más népeket és nem korlátozhatja kulturális és nemzeti fejlődésük kiteljesedését”.¹² Szerinte a (nagy)orosz etnikumhoz való tartozást a „származás” vagy a „neveltetés” határozza meg.¹³ „Mi éppen hogy azt gondoljuk, hogy Ukrajna nem csak az ukránoké, hanem mindenkié, aki Ukrajnában él, s ha ott él, akkor szereti is, földje és népei javára dolgozik, szolgálja, nem sajátítja ki, nem használja ki saját érdekében.”¹⁴ Minél többen lesznek a nem ukránok, akik velünk szolidárisak – állítja Hruszevszkij –, annál könnyebb lesz az ukránok dolga, s éppen ezért csak örülhetnek az ilyen tömegeknek.¹⁵ Az „Ukrajna az ukránoké” elvet csak egy szűk kisebbség hirdeti, az ukrán nemzeti eszme elkötelezett hívei, a progresszív ukránság számára az teljességgel elfogadhatatlan.

A szovjet időszakban az osztályharcos marxista történetírás erőit a nagy szovjet enciklopédia, az egyes tagköztársaságok és a megyék történetének feldolgozására összpontosították. Az úgynevezett nemzeti történetírást a nyugati diaszpórában élő, emigráns ukrán történészek képviselték, akiknek a munkássága az ukrainai történetírásra az ország függetlenedése után gyakorolt befolyást. Országon belül a szocialista normától való eltérést a szamizdatok jelentették, különösen Iván Dzsuba „Internacionalizmus és oroszosítás” című munkája gyakorolt nagy hatást. Dzsuba úgy vélte: az igazi ukránellenes politika nem az, ha megtiltják, hogy ukránul beszéljenek, hanem abban rejlik, hogy olyan helyzetet teremtenek, amikor az emberek maguk ne akarják ezt.¹⁶

Az 1922-ben létrejövő Szovjetunió látszólag megoldotta az orosz birodalomban felgyülemlett nemzetiségi kérdést, így annak exportja is kézenfekvő lett volna, azonban egyik szocialista ország sem igyekezett automatikusan lemásolni: Románia például a kisebbségek nagy száma ellenére is nemzetállam volt, Csehszlovákia és Jugoszlávia pedig, bár a leginkább hasonlított a szovjet modellre, azonban a csehek és a szerbek nem élveztek olyan kivételezett helyzetet, mint az oroszok a Szovjetunióban. V. I. Lenin óvott a tisztán orosz típusú szovjet

¹⁰ Magyarul idézi: *Hromada*. A magyarországi Ukrán Kulturális Egyesület lapja. 2006, № 2 (82) március–április.

¹¹ Magyarul idézi: Tóth Mihály: *Nemzeti kisebbségek nemzetközi és ukrainai jogvédelme*. Ungvár – Budapest: Intermix, 2005. 69.

¹² Грушевський, Михайло: *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Т-во „Знання України”, Київ, 1991. 103.

¹³ Uo. 105.

¹⁴ Uo. 106.

¹⁵ Uo. 107.

¹⁶ Cserniczkó István – Melnyik Szvitlana: A szovjet nyelvpolitika kárpátaljai vonatkozásai. In: Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest: Argumentum, MTA ENKI, 2010. 595.

államtól, így megakadályozta többek között 1922-ben J. V. Sztálin, a nemzetiségi ügyek népbiztosa (minisztere) javaslatának elfogadását, hogy Ukrajna, Belarusz, Örményország, Grúzia és Azerbajdzsán az Orosz Szovjet Föderatív Szocialista Köztársasághoz (OSZFSZK) tartozó autonóm köztársaságok, s ne a Szovjetunió tagköztársaságai legyenek. Később Sztálin úgy jutott közelebb saját elképzeléséhez, hogy fokozatosan megvonta a jogokat a tagköztársaságoktól, amelyek az első alkotmányban még benne voltak, illetve megvalósította az ország teljes centralizálását. Az oktatás nyelve a falvakban igazodott az ott élők nyelvéhez, a városokban az orosz tannyelvű iskolák kerültek egyértelmű többségbe. A második világháború után az orosz nép nagyságának hangoztatása általánossá vált, miközben több kisebb nép (németek, kalmükök, balkárok, kabardok, csecsenek, krími tatárok, meszheti törökök) képviselőit tömegesen deportálták. 1956-ban a Szovjetunió Kommunista Pártjának XX. kongresszusán Nyikita Hruscsov azt állította, hogy Sztálin az ukránokat csak azért nem telepítette ki, mert túl sokan voltak. Hruscsov alatt, a németek, krími tatárok és meszheti törökök kivételével, a kitelepítetteknek megengedték a hazatérést, ugyanakkor a pártfőtitkár előállt a javaslattal, hogy az iskolákban a köztársaságok nyelve csak választható, és ne kötelező tantárgy legyen. A tiltakozás ellenére, a nemzetiségi iskolákban csak az orosz lett kötelező nyelv az egész ország területén, a köztársaságok nyelvét nem kellett tudni, illetve egyre csökkenő óraszámokban tanították. Az 1959-es népszámlálás eredményei már azt mutatták, hogy számos nem orosz mondta anyanyelvének az orosz. A brezsnyevi érában jelent meg a „szovjet nép” terminus technikus. A Szovjetunió fennállásának éveiben nyilvánvaló volt, hogy az országban élő népek integrálásának leghatékonyabb eszköze éppen a nyelvi asszimiláció. Azonban a folyamatban már az 1960-as évektől megmutatkozott a kontraproduktivitás is; a szinte teljesen eloroszosított zsidóság nemzetközi viharokat is kavarva kezdte meg küzdelmét a kivándorlásért, illetve már az 1970-es népszámlálás azt mutatta, hogy a nemzetiségek száma gyorsabban nőtt, mint az oroszoké. És megjelentek a „szamizdatok” három témakörben: demokratikus alapelvek, jogvédelem, és az orosz nacionalizmus (a Szovjetunió orosz nemzetállammá nyilvánítása).¹⁷

„A szovjet nyelvpolitika és nyelvi tervezés egyik jellemző sajátossága volt az ukrán nyelv fejlődésébe, szerkezetébe, belső életébe, normáiba való erőszakos beavatkozás. [...] ez a fajta nyelvpolitika az orosz vezetésű szovjet hatalom újítása volt. Korábban a lengyelek (a nyugat-ukrajnai területeken) és a cári Oroszország megelégedett az ukrán nyelvre gyakorolt külső nyomással, használatának tiltásával vagy megnehezítésével. A szovjet rendszer azonban a klasszikus nyelvpolitikai eszközök alkalmazása mellett beleavatkozott a nyelv fejlődésébe is. Ez az erőszakos beavatkozás a nyelv valamennyi szintjét érintette: a grammatikát, a szókészletet, a terminológiát, de még a helyesírást is.”¹⁸ Ha a 19. századi nyelvújítás nagy ugrást jelentett a korábbi nyelvváltozathoz képest, ráadásul mivel nem egységes (nemzet)állami keretek között valósult meg, s ezért többféle változatot is létrehozott, a szovjet időszak ezt a helyzetet még tovább bonyolította. „Az első ukrán helyesírási szabályzat 1929-ben jelent meg. A nyelvészeti szakirodalomban gyakran »szkripniki« helyesírásként említik, mert Mikola Szkripnik oktatási népbiztos hagyta jóvá 1928-ban. Kiadását ukrán értelmiségiek hosszú munkája előzte meg, akik igyekeztek egyetlen szabályrendszerben kiegyenlíteni és egységesíteni az ukrán helyesírási különböző szempontjait és megközelítéseit. Vita folyt az etimológiai (szóelemző) és a fonetikus (kiejtés szerinti) írásmód hívei között. Több ukrán értelmiségi (például Pantelejmon Kulis, Mihajlo Dragomanov, Jevhen Zselehivszkij) saját helyesírási változattal állt elő. Az egyéni javaslatok mellett számot kellett vetni az olyan regionális helyesírási normákkal is, mint például a Dnyeper-melléki vagy a galíciai. 1927-ben a Harkivban tartott helyesírási konferenciára 60-nál több helyesírási szabályzatot tervezet

¹⁷ Vö.: Роман Шпорлюк: *Імперія та нації: з історичного досвіду України, Росії, Польщі та Білорусі*. Київ: Дух і Літера, 2000. http://www.ukrterra.com.ua/images/roman_shporliuk-imperia_ta_natsii.pdf (2013-02-03)

¹⁸ Cserniczkó – Melnyik: A szovjet nyelvpolitika... i. m. 596.

érkezett. A fórumon elfogadták az új szabályzatot, melyet 1929-ben adtak ki. Ám a szabályzat nem illeszkedett a szovjet nyelvi tervezés, nyelvpolitika terveibe. A szovjet propaganda megbélyegezte az új ukrán helyesírást, azzal vádolta, hogy erőszakosan el akarja távolítani egymástól az ukrán és az orosz nyelvet. 1933-ban új helyesírási szabályzatot adtak ki, mely már nem szolgálta az ukrán és orosz nyelv eltávolítását, illetve melyből száműzték »az ukrán nyelvet a lengyel és cseh burzsoá kultúra felé orientáló nacionalista szabályokat«. A szovjet nyelvpolitika szerint ugyanis csupán az orosz nyelv és kultúra mintája volt kívánatos és előnyös az ukrán nyelvre és helyesírásra. Az ukrán helyesírásnak az oroszhoz való közelítése ezzel még nem ért véget: 1946-ban, 1961-ben és végül 1990-ben újabb szerkesztésű szabályzatokat adtak ki, melyek mind az oroszhoz közelítették az ukrán helyesírási normákat. [...] A szovjet nyelvpolitika a nyelvi, nyelvészeti kérdéskörből politikai problémát kreált, melyet ideológiai alapon oldott meg.”¹⁹ „A függetlenné válás után első ízben 1993-ban jelent meg ukrán helyesírási szabályzat, mely jelentősen eltért az előző, oroszított változatoktól, ám nem tért vissza az 1929-es alapmű normáihoz.”²⁰ Az „ukrán nyelv” kérdése a mai napig sem lezárt folyamat.

A Szovjetunió örökségéhez tartoznak a volt szovjet tagköztársaságok, immár önálló államok nyelvi viszonyai. Ukrajnában kiemelt sajátosság, hogy nem kis létszámú etnikumokból adódik össze a saját kisebbsége, hanem egy meghatározó kisebbség, az oroszok teszik ki annak mintegy 80%-át. Az összes többi kisebbség egyenkénti aránya 1% alatti – a magyaroké 0,3% –, s összességében (az oroszok nélkül) sem érik el az 5%-ot.

Ukrajna, Oroszország és Belarusz etnikai-nyelvi sajátosságai, %²¹

Ország (népszámlálás éve)	Teljes lakossághoz viszonyított %-os arány			Orosz anyanyelvű
	Államalkotó etnikum	Valamennyi kisebbség együtt	Legszámosabb kisebbség	
	Nemzetiségi cenzus			
Belarusz (1999)	81,2	18,8	11,4 (orosz)	62,5
Oroszország (2002)	79,8	20,2	3,8 (tatár)	92
Ukrajna (2001)	77,8	22,2	17,3 (orosz)	29,6

Az Ukrajnában élő orosz kisebbség – nemzetiség szerint mintegy 8 milliós, anyanyelv szerint pedig közel 15 milliós közösség – lélekszáma meghaladja egyes európai államok összlakosságát. „Az oroszok, pontosabban az orosz nyelvűek helyzetének és szerepének problematikája ma túlpolitikizált az országban, mind bel-, mind külföldön politikai játszmák részévé válik. Bizonyos helyzetekben államközi feszültségeket is okoz, különösen akkor, amikor Oroszország fellép »határon túl élő honfitársainak védelmében«”.²² Az utolsó szovjet népszámlálás (1989) óta nem változott meg az az alaphelyzet, hogy az oroszok zömmel a városokban élnek, s hogy körükben magasabb a felsőbb végzettségűek aránya, mint az ukránok között. A politikai felhangok ellenére figyelemre méltó, hogy a „Bogardus-skála szerinti tolerancia-vizsgálat az oroszok nagyfokú elfogadottságát bizonyította. [...] Az ország

¹⁹ Uo.

²⁰ Uo.

²¹ Összeállítva az egyes országok statisztikai hivatalainak adatai alapján:

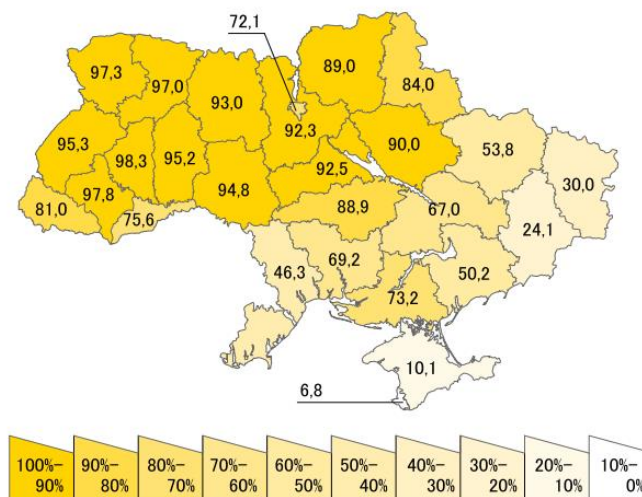
<http://www.perepis2002.ru/index.html?id=87>; <http://belstat.gov.by/homep/ru/perepic/main.php>;

<http://www.ukrstat.gov.ua/> (2013-02-03)

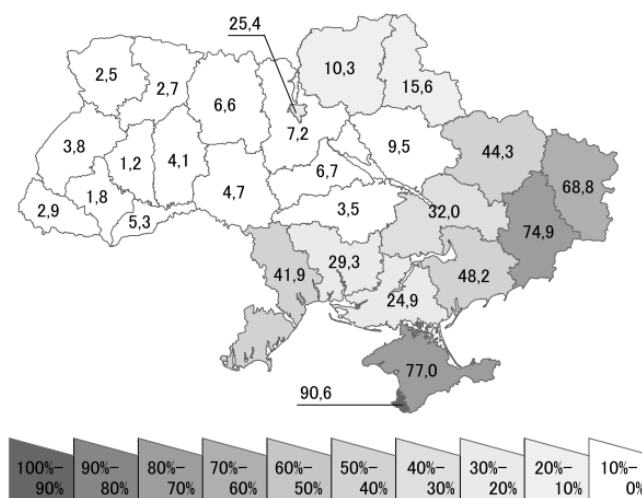
²² Vira Arbenyina: Az oroszok Ukrajnában: társadalmi státus, közérzet, integrálódás. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony: Kalligram, 2009. 353.

összes etnikuma tekintetében az elfogadottság tekintetében az oroszok a második helyen vannak (közvetlenül az ukránok után).²³

*Ukrán anyanyelvűek megyénként a 2001-es népszámlálás alapján*²⁴

*Orosz anyanyelvűek megyénként a 2001-es népszámlálás alapján*²⁵

A hosszú együttélés eredménye a sajátos identitás szerkezet és nyelvi mintázat kialakulása is. Nyelvi tekintetben külön sajátosság a szurzsik – a kevert orosz-ukrán nyelv – rendkívüli elterjedtsége, hiszen mintegy 5–8 millióan beszélik.

*A felnőtt lakosság nyelvi-etnikai csoportjai Ukrajna régióiban, % (2003)*²⁶

Nyelvhasználat	Régiók					Felnőtt lakosság
	nyugati	közép-	közép-	déli	keleti	

²³ Uo. 355.

²⁴ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ukraine_census_2001_Ukrainian.svg (2013-04-18)

²⁵ http://en.wikipedia.org/wiki/File:Ukraine_census_2001_Russian.svg (2013-04-18)

²⁶ Валерий Хмелько: Лінгво-етнічна структура України: регіональні особливості та тенденції змін за роки незалежності. http://www.kiis.com.ua/materials/articles_HVE/16_linguaethnic.pdf (2013-04-17)

		<i>nyugati</i>	<i>keleti</i>			<i>g összese n</i>
Ukránul beszélő ukránok	91,7	59,3	30,8	5,3	3,6	38,5
Szurzsikot beszélő ukránok	1,5	13,0	20,6	11,3	8,3	10,7
Oroszul beszélő ukránok	1,3	17,2	33,5	40,0	48,6	28,0
Oroszul beszélő oroszok	1,5	5,8	11,1	31,3	34,1	16,9
Egyéb nyelvi-etnikai csoportok	4,0	4,7	4,0	12,2	5,4	6,0

A felnőtt lakosság etnikai szerkezete közvélemény-kutatási adatok alapján (%)²⁷

<i>Monoetnikus és bietnikus önidentifikálás</i>	<i>Időszak</i>	
	<i>1994–1999</i>	<i>2001–2003</i>
Csak ukrán	59,8	62,9
Ukrán és orosz	24,4	22,5
Csak orosz	11,3	10,0
Egyéb	4,5	4,6

Az oroszok számára a Szovjetunió felbomlása után egyaránt kihívást jelentett a nemzetépítés az anyaországban és a kisebbséggé válás az utódállamokban. Az Ukrajnában létrejövő orosz kisebbségi szervezetek igyekeztek nemcsak az orosz nemzetiségűeket, hanem az orosz anyanyelvű ukránokat, az orosz kultúra hordozóit általában képviselni, s valamennyi leginkább csak kulturális kérdésekkel foglalkozott. Politikai kérdéseket orosz szervezetek csak a Krímben fogalmaztak meg – az egyetlen régióban, ahol az oroszok alkotják a lakosság többségét. A krími autonómia nem is szólt egyébről, minthogy ezzel „elejét vették a Krím elszakadását célzó orosz szeparatista törekvéseknek azzal, hogy megerősítették a félszigetnek mint Ukrajna szerves részének státusát.”²⁸ Az orosz társadalmi szervezetek szerepe meglehetősen marginális, nem jöttek létre orosz etnikai pártok azzal összefüggésben, hogy az orosz kötődésű – nemzetiség és/vagy anyanyelv – politikusok teljesen integrálódtak az ukrain hatalmi struktúrákba, így nincs szükség külön közvetítő szereplőkre.²⁹ Bármennyire meglepő, még az utóbbi húsz év vezető ukrainai politikusai egy része számára is, beleértve a nemzeti oldalt, a hivatalos államnyelv, az ukrán tanult nyelv, tökéletesen vagy kevésbé sikeresen elsajátított kommunikációs eszköz, s ez a tanulási folyamat éppen a politikai karrierrel függött össze.

Ilyen körülmények között az ukrán nemzetépítés, az állam nemzeti alapon való konszolidációja több problémát, mint sikeres megoldást hozott a felszínre. A szakirodalomban konszenzusos a vélemény azzal kapcsolatban, hogy Ukrajna függetlenedése kevésbé a nemzeti mozgalom sikerességének, sokkal inkább a Szovjetunió felbomlásának eredménye. A politikai elit – mind a hatalmát továbbörökítő posztkommunista pártelit, mind az azzal

²⁷ Уо.

²⁸ Okszana Sevel: A krími tatár kérdés: politika, jogalkalmazás és retorika. In: *Ukrajna színeváltozása...* i. m. 365.

²⁹ Лариса Лойко: *Громадські організації етнічних меншин України: природа, легітимність, діяльність*. Київ: Фоліант, 2005. 245.

szembenálló, magát nemzetinek hirdető oldal egyaránt képtelennek bizonyult konszenzusra jutni abban a kérdésben, mi a nemzet.³⁰ A politikai pártok valójában nem nemzeti érdekeket fejeznek ki, hanem regionális kötődéseket váltanak politikai tőkére: ez keleten az erős gazdaság, nyugaton pedig a nacionalista retorika.

Az eltelt bő két évtizedet értékelve, két alapvető megközelítéssel találkozunk. Az egyik szerint Ukrajnában lehetséges az államnemzeti modell megvalósítása, amely egyes nyugati országokhoz hasonlóan két nemzet, két államnyelv, és autonómiát élvező régiók harmonikus működését feltételezi. Azonban Ukrajna képtelen elismerni azt a nyilvánvaló tényt, hogy az „ukrán politikai nemzet kétnyelvű és kétkultúrájú”.³¹

A másik modell szerint ez nem működhet a két kultúra hasonlósága és Oroszország földrajzi közelsége miatt, ahol a politikusok egy része folyamatosan megkérdőjelezte például, hogy az ukrán egyáltalán önálló etnikum lenne.³² Az 1989-es nyelvtörvény a nyelv és a nemzet egyértelmű összekapcsolásával világosan kijelölte a társadalom egyoldalú ukránosításának útját. Az első két államfő, Leonyid Kravcsuk (1991–1994) és Leonyid Kucsma (1994–2004) is azt az elvet képviselte, hogy a nemzeti lét alapvető szövete a nyelv. Az 1996-ban elfogadott alkotmány egyetlen államnyelvet nevezett meg – szembe menve többek között Kucsma saját, számára sikert hozó választási ígéretével. A helyzet paradoxonja, hogy a „nemzeti” Viktor Juscsenko (2005–2010) államfő elődeinél kevésbé bizonyult eredményesnek az ukránosításban. A kudarc bizonyítéka egyebek mellett, hogy éppen ebben az időszakban tudott megerősödni a kétnyelvűséget egyértelműen felvállaló Régiók Pártja.³³

A 2006-ban, 2007-ben és 2012-ben is parlamenti választásokat nyerő, 2010-ben a regnáló államfőt, Viktor Janukovicsot győzelemre segítő Régiók Pártja hozzáfogott az alkotmány és a nyelvtörvény átírásához is. Az alkotmányozás még nem lezárt folyamat, az 1989-est felváltó új nyelvtörvény azonban 2012-ben megszületett.

A 10%-os arányt meghaladó kisebbségek Ukrajna régióiban, %³⁴

<i>Közigazgatási egység</i>	<i>Nemzetiség</i>	<i>%</i>
Csernyivci megye	román	12,5
Dnyipropetrovszk m.	orosz	17,6
Donyeck megye	orosz	38,2
Harkiv megye	orosz	25,6
Herszon megye	orosz	14,1
Kárpátalja megye	magyar	12,1
Krím AK	orosz	58,5
	krími tatár	12,1
Luhanszk megye	orosz	39,0

³⁰ Гергард Зімон: Демократія і нація. Демократія і загрози. In: *Україна: процеси націотворення...* i. m. 345.

³¹ Алексей Миллер: Украина как национализирующееся государство. *Pro et Contra*. Том 2. 1997, № 2.

³² Екельчик: *История Украины...* i. m. 286–288.

³³ Юліана Бестерс-Дільгер: Нація та мова після 1991 року – українська та російська в мовному конфлікті. In: *Україна: процеси націотворення...* i. m. 353–361.

³⁴ 2001-es népszámlálási adatok alapján. Forrás: <http://www.ukrcensus.gov.ua/results/general/nationality/> (2013-02-03)

Mikolajiv megye	orosz	14,1
Odesza megye	orosz	20,7
Zaporizzsja megye	orosz	24,7
Kijev	orosz	13,1
Szevasztopol	orosz	71,6

A látszólag nemzetállami Ukrajna nyelvi viszonyai igen bonyolultak. Olyan országról van szó, amelyik a történelemben korábban önálló államisággal nem rendelkezett, s ez az adottság döntően befolyásolta a nyelvi állapotokat is. A 18–19. században Nyugat-Európa államaiban végbement nemzetiesítésnek ukrán szempontból nem volt esélye egységes államterület hiányában, a sokféle kisorosz dialektusból kialakuló standard ukrán nyelv, illetve a 19. század második felében felvirágzó nemzeteszme sikeres programnak bizonyult, de uniformizáló hatás nélkül. A sokféle történelmi örökséget – egyebek mellett mentalitást, szocializációt – hordozó régiók közös határok közé rendezése a szovjet időkben elért egy uniformizáló hatást, de az éppen nem az ukrán nyelv, hanem a „népek közötti érintkezés nyelve”, az orosz érdekében történt. Ezzel az örökséggel Ukrajna mind a mai napig nem birkózott meg. Így minden egyes kisebbségekkel kapcsolatos döntés szoros összefüggésben van az orosz-kérdéssel: aki védi az ukrán nyelvet és az ukrán nemzeti érdekeket, azt oroszellenesség vádja éri, bár az igazi elszenvedői az összes többi – mint említettük arányaiban igen kis létszámú – kisebbségek, aki pedig az orosz kérdés szempontjából közelíti a megoldás felé, arra a nemzetietlenség bélyegét igyekeznek rásütni. Világos, hogy miért: az oroszok olyan nagy túlsúlyban vannak a többi kisebbséghez képest, s olyan közel van a számuk az államalkotó nemzetéhez, hogy az orosz nyelv regionális nyelvvé nyilvánítása gyakorlatilag szükségtelenné tenné az államnyelvet az ország egy nem csekély részén. Ennek a helyzetnek a feloldására való képtelenség a legtöbb politikai vihar okozója. Amikor a kisebbségek bele akarnak szólni ebbe a játszmába, akkor egyenlő feltételekről nemigen beszélhetünk.³⁵

A 2012-ben viharos körülmények között, nem sokkal a parlamenti választások előtt elfogadott új nyelvtörvény egyértelműen nevesíti a ruszin nyelvet is: „7. cikk. [...] 2. A Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartája szövegértelmezése szerint Ukrajna regionális nyelveihez vagy kisebbségi nyelveihez – amelyek esetében alkalmazandók a regionális vagy kisebbségi nyelvre vonatkozó jelen törvény intézkedései – a következő nyelvek tartoznak: az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldáv, a német, az újgörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim, a krimcsak. 3. Minden, e cikk második pontjában kijelölt nyelvvvel kapcsolatos, a regionális vagy kisebbségi nyelvek használatára jelen törvényben előírt intézkedés alkalmazásra kerül abban az esetben, amikor a regionális nyelvet beszélő személyek száma, akik az adott területen élnek, a lakosság 10 százalékát vagy ennél többet teszi ki.”³⁶

A nyelvtörvényt ellenző szakértői vélemények alapvetően a „belarusz úttól” féltik az ukránságot. A szomszédos országban a belarusz nyelvet ténylegesen a lakosságnak már kevesebb mint 5%-a használja, ami nemcsak a nyelvet, de a belarusz nemzet létét is fenyegeti. Az „anyanyelvűséget” és a „nyelvhasználatot” meg kell különböztetni, ilyen értelemben az európai nyelvi karta, amikor az orosz nyelvet védi Ukrajna területén, egy olyan nyelvet véd,

³⁵ Fedinec Csilla: Ukrajna helye Európában és a magyar–ukrán kapcsolatok két évtizede. *Külügyi Szemle*, 2012, 4. szám. 115–116.

³⁶ Vö.: Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Nyelvtörtény Saga Ukrajnában: A lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 2012 (21. évf.) 3. sz. 568–609.

amelyiket a magukat ukrán identitásúnak valló emberek is használnak, mégpedig egy részük kizárólagosan, ez pedig éppen az ukrán nyelvet és az ukránok nemzeti létét fenyegeti. Ezt a fenyegetettséget erősíti, hogy a nyelvtörvény betervezői orosz kulturális köröket képviselnek.³⁷ A regionális nyelvek helyzetbe hozása főlegessé teszi az ukrán elsajátítását, ami annál az alaphelyzetnél fogva problémás, hogy az ország lakosságának egy része nem beszéli az államnyelvet, s ilyen körülmények között még kevésbé képzelhető el, hogy ez a helyzet pozitívan megváltozzon. Nem is annyira burkoltan kiolvasható az az álláspont, hogy amíg az államnyelv nem tölti be alapfunkcióját, addig a kisebbségi nyelvek veszélyeztetik az államnyelvet és nem fordítva.³⁸

Az ukrán és az orosz nyelv ismerete (szociológiai felmérés) %³⁹

	<i>ukránul</i>	<i>oroszul</i>
Beszél, ír, olvas	71,0	79,0
Olvas, ír, de nehézségei vannak a beszéddel	14,0	13,0
Olvas, de nem tud sem írni, sem beszélni	7,0	5,0
Érti, de a beszéd és az olvasás problémát okoz	7,0	2,0
Egyáltalán nem tudja a nyelvet	2,0	1,0

Milyen nyelven gondolkodik? (szociológiai felmérés) %⁴⁰

	<i>Mindenna pok</i>	<i>Szülők</i>	<i>Család</i>	<i>Munkahely, iskola</i>
Kizárólag ukránul	29,0	34,0	29,0	22,0
Többnyire ukránul	9,0	8,0	9,0	12,0
Szurzsik (kevert orosz-ukrán)	16,0	17,0	20,0	17,0
Többnyire oroszul	11,0	10,0	14,0	18,0
Kizárólag oroszul	35,0	30,0	28,0	30,0
Egyéb nyelven	1,0	1,0	1,0	1,0

A veszélyeztetettség alátámasztására a kultúrafogyasztás különböző területeiről hoznak fel példákat. Így például a könyvkiadás tekintetében bár 60% fölött vannak az ukrán nyelvű kiadványok aránya, mégis a legtöbb eladott könyv orosz nyelvű – mivel nagy mennyiségben hoznak be irodalmat az ukrán piacra Oroszországból. Sajtókiadványok tekintetében a harmadik helyen egyébként érdekes módon az angol nyelvűek vannak.

Ukrán nyelvű nyomtatott kiadványok (%)⁴¹

	<i>1990</i>	<i>1991</i>	<i>2000</i>	<i>2004</i>

³⁷ Міхаел Мозер: „За теперішніх обставин офіційна 'одномовність', як не парадоксально, є важливою передумовою для фактичної багатомовності країни.” 14 червня 2012.
<http://www.historians.in.ua/index.php/ukrayinska-mova/> (2013-04-17)

³⁸ Тетяна Воропаєва: Мова, ідентичність і толерантність в контексті імплементації Європейської Хартії регіональних мов або мов меншин в Україні. *Українознавчий альманах*. Випуск 9. Київ – Мелітополь, 2012. 28–36.

³⁹ Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 49, 52.

⁴⁰ Уо. 55, 66, 69.

⁴¹ Олексій Куць – Володимир Заблоцький: *Мовна політика в Україні: аналіз та впровадження*. Харків: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2007. 192–193.

Könyv	55,8	53,6	65,9	67,9
Folyóirat	90,4	90,5	23,0	28,0
Újság	68,0	59,0	27,0	32,9

2006-ban a kormány rendeletet hozott a filmek kötelező ukrán nyelvű szinkronizálásáról (alámondásáról vagy feliratozásáról), beleértve az orosz nyelvűeket is, a rendeletet azonban 2012-ben visszavonták, így Oroszországtól nem csak az orosz gyártású filmeket veszik meg, hanem az orosz szinkronnal ellátott egyéb külföldi filmeket is. Az ukrán és az orosz nyelvű kópiák aránya 1:4. 2006-ban az állami tévécsatornák adásidejének 91,3%-a ukrán, 8,3%-a pedig orosz, az állami rádiók adásidejének 94,6%-a ukrán és 2,5%-a orosz nyelvű műsorok töltötték ki, a kereskedelmi csatornákat is beleértve azonban többségben vannak az orosz nyelvű műsorok, ráadásul az oroszországi rádió- és televízió csatornák vételét átjátszóállomások is segítik.⁴²

A nyelvek státusához való viszony Ukrajna különböző régióiban (szociológiai felmérés) %⁴³

	Ukrajna	Régiók			
		Nyugati	Központi és északkeleti	Déli és délkeleti	Donbász és Krim
<i>Az ukrán legyen az egyetlen államnyelv</i>					
Teljes mértékben egyetért	53,6	80,2	69,6	42,6	19,0
Nagyrészt egyetért	19,0	14,3	18,6	21,0	21,2
Nagyrészt nem ért egyet	9,6	2,3	4,9	13,3	18,5
Egyáltalán nem ért egyet	10,8	0,9	1,6	15,6	27,6
Nem foglalt állást	7,1	2,3	5,3	7,5	13,7
<i>Minden nyelv azonos státust élvezzen, nincs szükség államnyelvre (hivatalos nyelvre)</i>					
Teljes mértékben egyetért	12,2	4,6	10,3	15,4	18,1
Nagyrészt egyetért	17,9	11,0	16,0	18,4	27,6
Nagyrészt nem ért egyet	18,4	16,3	19,3	23,0	13,0
Egyáltalán nem ért egyet	34,1	57,6	37,1	25,7	18,9
Nem foglalt állást	7,3	11,5	17,4	17,6	22,4
<i>Az orosznak második államnyelvi státust kell adni</i>					
Teljes mértékben egyetért	30,8	5,4	14,3	40,2	67,0
Nagyrészt egyetért	17,9	4,9	15,9	25,0	23,5
Nagyrészt nem ért egyet	11,7	10,9	18,7	11,2	2,2
Egyáltalán nem ért egyet	28,3	67,3	33,7	14,0	1,4
Nem foglalt állást	11,4	11,5	17,3	9,6	4,9
<i>Az orosznak és a kisebbségi nyelveknek regionális státust kell adni</i>					
Teljes mértékben egyetért	17,0	2,3	10,4	22,9	33,0
Nagyrészt egyetért	25,5	14,0	23,3	30,1	33,5
Nagyrészt nem ért egyet	14,8	17,5	17,7	14,1	8,6
Egyáltalán nem ért egyet	23,4	49,9	25,8	13,9	7,6
Nem foglalt állást	19,3	16,3	22,8	18,9	17,3

⁴² Уо. 94–102.

⁴³ *Мовна ситуація в Україні...* i. m. 145–146.

Egy másik, a Kijevi Nemzetközi Szociológiai Intézet által 2013 februárja–márciusa során végzett felmérés szerint az ország lakosságának 18,6%-a kizárná az oroszot a használt nyelvek sorából, 27,5%-a azonban a második államnyelvi státuszt is elképzelhetőnek tartja. A legtöbben, 46,6% örülnének a regionális státusznak. Mindössze a megkérdezettek 6,8%-a volt döntésképtelen, és 0,5%-a tagadta meg a válaszadást. Ha népszavazásra kerülne sor, a megkérdezettek 38,4%-a az Európai Unióhoz való csatlakozás, 37,9%-a az Oroszország–Belarusz–Ukrajna államszövetség mellett foglalna állást, 11% nem venne részt egy ilyen népszavazáson, 12% pedig nem árulta el, hogyan döntene.⁴⁴ A hasonló felmérések rendre azt mutatják, hogy a nyugati országrészben a legegységesebbek a vélemények, a középső és különösen a keleti országrészben már sokkal nagyobb a szóródás – éppen azokon a területeken, amelyek a leghosszabb ideig tartoztak az orosz, majd a szovjet birodalom keretei közé.⁴⁵

A kérdésről mind szakértői, mind politikai szinten folytatódnak a nem csillapuló viták zajlanak. A következő mérföldkő ezen az úton az ország új alkotmánya lesz, melynek előkészítése folyamatban van.⁴⁶

⁴⁴ Київський міжнародний інститут соціології: Думки населення України щодо зовнішньої політики та мовного питання. http://www.kiis.com.ua/materials/pr/20130321_ForAff/foreign_affairs.pdf (2013-04-17)

⁴⁵ Володимир Кулик: Мовна карта і громадська думка. *Дзеркало тижня*, 2012. № 10. (17–23 березня.)

⁴⁶ Jurij Semsucsenko: Az Alkotmányozó Közgyűlés mint Ukrajna Alkotmánya modernizálásának demokratikus intézménye. In: *Сучасні проблеми розвитку законодавства в Україні та Угорщині. Magyarország és Ukrajna jogfejlődésének jelenkori problémái*. Київ: Вид-во «Юридична думка», 2013. 115–120.